

Volha Tratsiak

University of Warsaw (Poland)
e-mail: vtratsiak@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-8803-7075>

Сітуацыя беларускай мовы пасля прэзідэнцкіх выбараў у 2020 годзе

The Situation of the Belarusian Language after the 2020 Presidential Elections

Sytuacja języka białoruskiego po wyborach prezydenckich w 2020 roku

Abstract

The article presents an analysis of the situation of the Belarusian language in Belarus after the presidential elections in 2020. The influence of non-linguistic factors (the elimination of independent Belarusian media, the publication of banned writers' lists, the elimination of the Belarusian Latin script as a method of transliterating geographical names) on the status and condition of the language is considered. The Statistical data from state Belarusian-language publications and the results of the National Census conducted in 2019 are provided. The results of Belarusians' responses and their attitudes towards the Belarusian and Russian languages, as well as the attitudes of representatives of Belarusian national minorities towards the Belarusian language, are discussed separately.

Keywords: contemporary Belarusian language, language status, extralinguistic factors, Belarusian Latin script, national minorities, Belarusian state printing house

Abstrakt

W artykule przedstawiono analizę sytuacji języka białoruskiego w Białorusi po wyborach prezydenckich w 2020 roku. Scharakteryzowany został wpływ czynników pozajęzykowych (likwidacja niezależnych mediów białoruskich, publikowanie list zakazanych pisarzy, likwidacja białoruskiej łacinki jako sposobu transliteracji nazw geograficznych) na status i kondycję języka. Podano dane statystyczne państwowych wydawnictw białoruskojęzycznych oraz wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Białorusi przeprowadzonego w 2019 r. Osobno

zostały omówione wyniki odpowiedzi Białorusinów i ich postaw wobec języka białoruskiego i rosyjskiego, a także postawy przedstawicieli mniejszości narodowych Białorusi wobec języka białoruskiego.

Słowa kluczowe: współczesny język białoruski, status języka, czynniki pozajęzykowe, łacinka białoruska, mniejszości narodowe, białoruski druk państwowy

Анотацыя

У артыкуле аналізуецца сітуацыя беларускай мовы ў Беларусі пасля прэзідэнцкіх выбараў у 2020 годзе. Разглядаецца ўплыў па-за моўных фактараў (ліквідацыя СМІ, публікацыя чорных спісаў пісьменнікаў, ліквідацыя беларускай лацінкі як спосабу транслітарацыі геаграфічных найменняў) на статус і кандыцыю мовы. Прыводзяцца статыстычныя дадзеныя дзяржаўнага друку беларускамоўных выданняў і вынікі Нацыянальнага перапісу насельніцтва праведзенага ў 2019 г. Асобна разглядаюцца вынікі апытання беларусаў і іх стасунак да беларускай і расейскай моў, а таксама аналізуюцца адносіны прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей Беларусі да беларускай мовы.

Ключавыя словы: сучасная беларуская мова, статус мовы, пазамоўныя фактары, беларуская лацінка, нацыянальныя меншасці, беларускі дзяржаўны друк

Уступ

Лёс, кандыцыя і статус мовы, як слухна заўважае Богдан Вальчак „залежаць ад стасунку грамадства да мовы, а захаванне, рэакцыя і ўпадабанні гэтага грамадства бываюць неспрадбачальнымі” (Walczak, 2017, s. 16). У сітуацыі беларускай мовы вызначальнымі для лёсу мовы з’яўляюцца экстралінгвістычныя фактары, галоўным чынам, адносіны ўлады да яе і цэлы шэраг ідэалагічных захадаў па выцясненні беларускай мовы з публічнай сферы жыцця.

Пасля агрэсіі Расійскай Федэрацыі ў 2014 г. на Данбасе і анэксіі Крыму, беларуская ўлада была моцна занепакоена далейшымі планами Крамля. Баючыся страціць незалежнасць уласнай дзяржавы, рабіла захады па наладжванні адносінаў з суседнімі заходнімі краінамі і ўзмацняла нацыянальную ідэнтычнасць унутры Беларусі. З гэтай мэтай беларуская мова была выкарыстана як адзін з самых відавочных нацыянальных складнікаў, які падкрэслівае нацыянальную тоеснасць, тым самым канструюе этнічную самастойнасць дзяржавы (Tratsiak, 2019, s. 156–157). З 2015 г. па 2019 г. ў Беларусі і па-за яе межамі была відавочная, так званая, “мяккая беларусізацыя”, якая характарызувалася павелічэннем у публічнай прасторы элементаў беларускай нацыянальнай культуры. З’явілася нацыянальнае свята “Вышыванка”, павялічылася колькасць беларускамоўных публікацый, беларускія музычныя гурты раней забароненыя, атрымалі дазвол на выступленні на тэрыторыі РБ, дыпламатычныя беларускія пляцоўкі арганізавалі бясплатныя

курсы беларускай мовы. Пасля жніўня 2020 г. назіраецца моцны адкат і гвалтоўнае выцясненне беларускай мовы і культуры са сферы публічнага жыцця.

Пытанні статусу і сітуацыі беларускай мовы не губляюць сваёй актуальнасці на працягу апошніх трыццаці гадоў. Тэарэтычныя пытанні статусу мовы ў Беларусі актыўна распрацоўваліся беларускімі мовазнаўцамі: Марыяй Канюшкевіч (Копiўŝkevič), Аляксандрам Лукашанцам (Lukaŝanec), Генадзем Цыхуном (Cychun), польскімі – Нінай Баршчэўскай (Barszczewska), Эльжбетай Смуковай (Smuĳkowa). Казаць пра моўную сітуацыю, не ўлічваючы моўнай палітыкі сучаснай Беларусі, вельмі складана. Дзеянні, якія па гэтым пытанні праводзіць беларуская адміністрацыя больш нагадваюць рэакцыю на тых ці іншыя здарэнні, якія маюць месца як у самой краіне, так і па-за яе межамі. Беларуская мова, а ў тым і культура сталі інструментам палітычнай абароны або забароны, у залежнасці ад палітычнай кан'юнктуры. Як мова можа быць інструментам палітычнай ідэалогіі асвятлялі ў сваіх работах Станіслаў Гайда (Gajda), Грыгорый Крэйдлін (Kręjdlin), Уладзіслаў Любас (Lubas), Валеры Пісарэк (Pisarek).

Матэрыяламі для даследавання паслужылі статыстычныя даныя беларускага дзяржаўнага друку, у якім прыводзяцца лічбы расейскамоўных і беларускамоўных выданняў за 2019–2021 гг. (даныя за 2022 і 2023 гг. атрымаць не ўдалося – заўвага В.Т.). Фонам для асвятлення сітуацыі беларускай мовы паслужаць таксама вынікі Нацыянальнага перапісу насельніцтва Беларусі, праведзеныя ў 2019 г., абвешчаныя ў 2020 г. Асобна для аналізу выносяцца вынікі Белстата па пытанні „мова сваёй нацыі”, дзе прыводзяцца паказчыкі адказаў рэспандэнтаў, якія назвалі саёй мовай мову іншай нацыянальнасці. У рабоце былі выкарыстаны метады дыскрыптыўнага, параўнальна-супастаўляльнага і аналітычнага аналізу.

Статус беларускай мовы пасля падзей 2020 года – страта сфер выкарыстання

Статус беларускай мовы, які гарантуецца Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь дэ-юрэ забяспечвае ёй месца дзяржаўнай мовы нараўне з рускай мовай. Дэ-факта, у сітуацыі дзяржаўнага двухмоўя не гарантуецца раўнапраўнага выкарыстання дзвюх моў ва ўсіх сітуацыях грамадскіх зносінаў. У 2007 г. Аляксандр Лукашанец заўважаў: “роля беларускай мовы зведзена да мінімуму ў самых важных сферах грамадскага жыцця, як дзяржаўнае кіраванне, справаводства, вышэйшая адукацыя, навука” (Lukaŝanec, 2014, s. 24). Пасля падзей 2020 г. тэндэнцыя выцяснення беларускай мовы з найважнейшых сфер зносінаў значна паглыбілася. Асабліва заўважальна гэта на ўзроўні сродкаў масавай інфармацыі і культуры.

Актуальная палітыка Беларусі і культурна-ідэалагічныя захавы, якія праводзяцца беларускай дзяржавай пасля пратэстаў у 2020 г. наўпрост сведчаць

аб паглыбленні русіфікацыі. На сённяшні дзень у Беларусі не працуюць незалежныя рэдакцыі радыё і тэлебачання. Пад канец 2020 г. была прыпынена выдавецкая дзейнасць нездзяржаўных газет: „Народная воля”, „Комсомольская правда”, „Свободные новости плюс”, „Газета Слонімска”.

Мова сучаснага чалавека ў вялікай ступені фарміруецца на падставе стронкаў масавай інфармацыі і інтэрнэту, а медыя з’яўляюцца адным з найважнейшых трансфераў культурных, інфармацыйных, эдукацыйных і забаўляльных ведаў. На здзяржаўным узроўні ў 2024 г. беларускія СМІ характарызуюцца экспансіяй рускай мовы і адсутнасцю магчымасці выбару мовы тэле- і радыёвяшчання. З шасці здзяржаўных тэлеканалаў толькі адзін „Беларусь 3” беларускамоўны. На афіцыйным сайце Нацыянальнай здзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь тэлеканал „Беларусь 3” акрэслівае сваю місію як „пазіцыянаванне культуры як сукупнасці матэрыяльных і інтэлектуальных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь у сучасным медыя асяроддзі” (Belarus 3, 2023). На вялікі жаль, дэкларацыі канала спраўджваюцца толькі ў 50%. Пераважная большасць перадач, хоць і тычыцца беларускай культуры, рэалізуецца на рускай мове. Не лепшым чынам выглядае сітуацыя з радыёвяшчаннем. На чатыры нацыянальныя радыёстанцыі, толькі канал „Культура” вядзе свае праграмы па-беларуску.

Большасць незалежных беларускіх СМІ сёння працуе па-за межамі Беларусі, у асноўным у Польшчы, Літве і Чэхіі. Доступ да незалежнай інфармацыі ў грамадзян Беларусі амаль адсутнічае. У так важнай сферы публічнага жыцця беларусы фактычна пазбаўлены кантакту з беларускай мовай і магчымасцю выбару мовы трансляцыі. Абмежаванне доступу да беларускамоўных медыяў стрымлівае працэсы кансалідацыі нацыі па моўнаму прызнаку, зацірае нацыянальную традыцыю, прывівае любоў да чужой культуры.

Асаблівы непакой, у кантэксце функцыянавання, развіцця і доступу да беларускай мовы, выклікаюць „чорныя спісы” забароненых пісьменнікаў. У спісах, накіраваных афіцыйнымі ўладамі ў школьныя бібліятэкі, 33 прозвішчы сучасных літаратараў, між іншым, Святлана Алексіевіч, Уладзімір Арлоў, Альгерд Бахарэвіч, Сяргей Дубавец, Віктар Марціновіч, Уладзімір Някляеў, Алесь Разанаў („Prybrany” pis'menniki, 2022). Усе аўтары з’яўляліся сябрамі Саюза беларускіх пісьменнікаў зліквідаванага ўладай. Творы забароненых аўтараў недазволеныя не толькі ў дыстрыбуцыі школьных бібліятэк, а таксама ў рэалізацыі здзяржаўных кнігарняў.

Ніжэй прыводзім статыстыку здзяржаўнага друку, на аснове якой можна прасачыць аб’ём беларускамоўных выданняў у параўнанні да рускамоўных публікацый. За апошнія тры гады (2020–2022 гг.) (навейшых статыстычных даных аўтарцы не ўдалося атрымаць – заўвага В.Т.) па выніках Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі з агульнай колькасці здзяржаўнага кнігавыдавецтва толькі каля 13% публікацый выйшла па-беларуску (Statistika pečati Belarusi, 2022).

Табліца 1. Вынікі кнігавыданняў Беларусі за 2020–2022 гг.

Год	Колькасць выданняў / у тым ліку на беларускай мове	Тыраж, тыс. экз. / у тым ліку на беларускай мове
2020	8205 / 1046	21 098,0 / 3097,9
2021	9055 / 1228	21 833,2 / 3494,7
2022	8586 / 1067	20 100 / 2820

Разам з тым, з 2022 г. па 2023 г. на тэрыторыі Беларусі сваю дзейнасць спынілі прыватныя выдавецтвы „Галіяфы”, „Кнігазбор”, „Лімарыус”, „Янушкевіч” ды інш. Большасць з пералічаных арганізацый апынуліся за межамі Беларусі, дзе наладжваюць выдавецтва кніг на беларускай мове. Фактычна беларуская дзяржава не запэўнівае ў адпаведным аб’ёме і адпаведнай якасці сучасную беларускую літаратуру. Дадаткова, пазбаўляе беларускае грамадства ўдзелу ў культурніцкіх працэсах, якія даносяцца прагрэсіўнымі пісьменнікамі і паэтамі, іхнімі рэфлексіямі на тэмах і іншых здарэнні ў жыцці народа і культуры.

Страта сфер выкарыстання беларускай мовы датычыць усіх абшараў жыцця беларусаў. Калі на мяжы XX і XXI стст. беларускія мовазнаўцы, асвятляючы пытанне сітуацыі беларускай мовы ў Беларусі, зазначалі, што ў шматлікіх сферах грамадскага жыцця руская мова дамінае або канкуруе з беларускай мовай (Копіўскі, 1994, с. 213), то ў 2024 г. можам казаць, што ўжыванне беларускай мовы ў галіне навукі, дзяржаўнай адміністрацыі, справаводстве, кнігавыдавецтве, СМІ і іншых сферах, зведзена да крытычнага мінімуму.

Кандыцыя беларускай мовы – вынікі Нацыянальнага перапісу 2019 года

Беларуская мова, у параўнанні з іншымі ўсходнеславянскімі мовамі, характарызуецца як нестабільная з тэндэнцыяй пагаршэння моўнай сітуацыі. Якія параметры дазваляюць ацаніць фактычны стан мовы і дапамагаюць акрэсліць яе жыццяздольнасць?

Прафесар Хрыстафер Масалей (University College London), аўтар сусветна вядомай публікацыі *Эцыклапедыя моў пад пагрозай знікнення (Atlas of the World's Languages in Danger)* (Moseley, 2010), эксперт ЮНЭСКА па пытаннях моў, прапануе для аналізу кандыцыі мовы карыстацца наступнымі крытэрыямі: сярод іх чатыры ўзроўні рызыкі, якія найпрост залежаць ад перадачы мовы з пакалення ў пакаленне.

Ступені пагрозы знікнення моў (перадача мовы паміж пакаленнямі):

- рызыка пагаршэння моўнай стабільнасці: большасць дзяцей размаўляе на мове, але яе выкарыстанне абмежавана да пэўных сфер (напр., выключна да хатняй камунікацыі),

- дастаткова высокая ступень пагаршэння моўнай сітуацыі: дзеці ўжо не вучацца мове дома як роднай,
- высокая ступень пагаршэння моўнай сітуацыі: мова выкарыстоўваецца старэйшым пакаленнем (дзядулі/бабулі), бацькі разумеюць яшчэ яе, але не размаўляюць на ёй з дзецьмі ці паміж сабой,
- раптоўнае пагаршэнне моўнай сітуацыі: наймалодшае пакаленне належыць да пакалення дзядуляў/бабуляў і старэйшых асоб, мовай карыстаюцца рэдка і недасканалы.

Звернемся да вынікаў апошняга Нацыянальнага перапісу насельніцтва Беларусі, дзе ў пункце 7.3 *Размеркаванне насельніцтва па выкарыстанні беларускай і рускай моў* мы можам прааналізаваць вынікі апытання па двух крытэрыях: родная мова і мова хатніх зносінаў (Вунікі перапісу, 2021, s. 292).

Табліца 2. Моўная сітуацыі з перспекывай на будучыню

	1999	2019	2039?
Беларуская мова як родная для беларусаў	85,6%	61,8%	38,0%
Беларуская мова як мова хатніх зносінаў	41,3%	28,5%	15,7%
Расейская мова як родная для беларусаў	14,3%	38,1%	61,9%
Расейская мова як мова хатніх зносінаў	58,6%	71,0%	83,4%

Паводле дадзеных з 2019 г. мы бачым, што беларускую мову як родную лічаць больш за 60% беларусаў. У той час, актыўна карыстаюцца ёю толькі каля 30% рэспандэнтаў. Розніцу, якая вынікае паміж першым і другім пытаннем можна тлумачыць эмацыянальным стаўленнем беларусаў да тытульнай мовы нацыі як сімвалу нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, якую яшчэ акрэсліваюць як унутраную ідэнтыфікацыю. Для гэтай групы насельніцтва асноўнай мовай камунікацыі з'яўляецца руская. Да правядзення перапісу і ў часе збору даных праводзіліся шматлікія прамацыйныя кампаніі¹ па заахвочванні беларусаў да пазначэння ў анкеце беларускай мовы як роднай, нягледзячы на тое ці рэспандэнт ёй карыстаецца ў штодзённым жыцці. Ці стасунак 61,8% беларусаў да беларускай мовы як нематэрыяльнай каштоўнасці гарантуе ёй адпаведны статус і ролю ў беларускім грамадстве? Ці тэндэнцыя пераходу з беларускай мовы на рускую ва ўсіх сферах жыцця беларусаў будзе паглыбляцца? Спасылваючыся на крытэрыі кандыцыі мовы, якія вышэй прапанаваў Хрыстафер Масалей можам канстатаваць, што беларуская мова знаходзіцца паміж трэцяй і чацвёртай ступенню пагрозы знікнення. Больш дакладна гэтае пытанне разгледзім ніжэй.

¹ Кампанія Артсядзібы „Назаві беларускую мову роднай у перапісе насельніцтва 2019”, кампанія незалежнага тэлебачання „Белсат” „Беларускамоўны”, кампанія ў сацыяльнай сетцы „Адзін клік да роднай мовы” ды інш.

У Табліцы 2 прапісаны 2039 г. – перспектыва дваццацігадовай будучыні. Мы адмыслова прапісалі магчымыя паказчыкі пад знакамі запытання. Пры ўмове паглыблення тэндэнцыі, якую мы бачым з афіцыйных статыстычных дадзеных за апошнія 20 гадоў (1999–2019) і ўплыве знешніх чыннікаў на карысць рускай мовы, на працягу наступных дваццаці гадоў кандыцыя мовы, па параметрах ‘беларуская мова як родная’ і ‘беларуская мова як мова хатніх зносін’, можа знізіцца адпаведна на чарговыя ~20% і ~12%.

Ліквідацыя беларускай лацінкі

Пад ліквідацыю трапіла таксама беларуская лацінка. Графія была зацверджана ў Беларусі на дзяржаўным узроўні, выкарыстоўвалася для транслітарацыі беларускіх геаграфічных найменняў. Афіцыйны варыянт лацінкі быў запрапанаваны тапанімічнай камісіяй пры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў 2009 г., а ў 2013 г. зацверджаны ААН як сістэма перадачы беларускіх геаграфічных найменняў сродкамі лацінскай графіі. Некаторыя беларускія навукоўцы дастаткова крытычна падыходзілі да варыянта запрапанаванага ў 2009 г. НАНБ, аргументуючы, што ён набліжае гістарычную беларускую лацінку да наркамаўкі. Іншыя, між іншым, мовазнаўца Зміцер Саўка, бачылі ў гэтым пэўныя магчымасці і перспектывы: „Гэты працэс варта падтрымліваць. Лацінка перспектыўная. Яна ў нечым далучае нас да Еўропы. Пашыраючы сферу прымянення беларускай лацінкі мы выходзім з-пад культурнага ўплыву Расіі” (Ласінка: асноўнаў правілы, 2012). Афіцыйны статус беларускай лацінкі ў пэўнай ступені ўзмацняў пазіцыю беларускай мовы ў цэлым. Наступным крокам у замацаванні статусу беларускай лацінкі меркавалася распрацоўка заканадаўчай базы для ўвядзення яе як транслітарацыі беларускіх імёнаў і прозвішчаў у пашпартах беларускіх грамадзян.

У снежні 2022 г. Старшыня Дзяржаўнага камітэта па маёмасці Беларусі Дзмітрый Матусевіч заявіў, што сістэма транслітарацыі геаграфічных назваў у нашай краіне будзе ўдасканалена (Translitaracyū nel'ga admânic', 2022). А ў красавіку 2023 г. на сайце pravo.gov з'явілася інфармацыя аб ліквідацыі беларускай лацінкі і новым спосабе транслітарацыі геаграфічных найменняў. На аснове новага закона дапускаецца транслітарацыя геаграфічных найменняў з рускай або беларускай моў. Папярэдні закон не даваў магчымасці транслітарацыі з рускамоўнага варыянта, тым самым забяспечваў і гарантаваў своеасаблівы статус беларускіх найменняў як самабытнай лексікі, якая на тэрыторыі Беларусі сфарміравалася ў ходзе гістарычных і культурных працэсаў. Новы спосаб транслітарацыі моцна адрозніваецца ад папярэдняга і гістарычнага варыянта. Новаўведзены закон можа прывесці да варыянтнасці ў напісанні і транслітарацыі найменняў, што будзе спрыяць разбурэнню беларускага нацыянальнага пласта лексікі і парушэнню гістарычнай намінацыі.

Ліквідацыя беларускай лацінкі як спосабу транслітарацыі геаграфічных найменняў – гэта мэтанакіраваныя захады па разбурэнні культурнага пласта беларускай нацыі. Сёння, так як і „на пачатку XX стагоддзя беларуская лацінка выклікае большую варожасць у расійскай адміністрацыі за саму беларускую мову. Лацінку па-ранейшаму разглядаюць як „польскую пагрозу” (Mečkovskaâ, 2003, s. 56). Пісьмо, як слухна заўважае Мячкоўская, „гэта свайго рода распазнавальныя знакі нацыянальна-рэлігійнай самаідэнтыфікацыі народа, яго палітычных арыенціраў і імкненняў”, у якім „народ бычыць карані сваёй культуры і традыцыі веравызнання” (Mečkovskaâ, 2001, s. 233). Уведзеныя ў красавіку 2023 г. змены падыктаваныя выключна палітычнымі матывамі, вядуць да згладжвання нацыянальных прыкмет у беларускай намінацыі і адарвання беларускай мовы ад яе каранёў.

Захады па ліквідацыі беларускай лацінкі – гэта, хутчэй за ўсё, не першы і не апошні крок у разбурэнні нацыянальнай ідэнтычнасці беларускага народа. У сувязі з паглыбленнем інтэграцыі з Расіяй, у хуткім часе мы можам быць сведкамі перайменавання геаграфічных назваў Беларусі, зменаў гістарычных фактаў (праца па гэтаму пытанню ўжо праводзіцца ў афіцыйных сродках масавай інфармацыі) і падачы непраўдзівай інфармацыі на тэму вядомых беларускіх дзеячаў, культурнай і навуковай спадчыны Беларусі на віртуальных старонках інтэрнэту.

Беларуская мова пасля прэзідэнцкіх выбараў у 2020 годзе

Прагэсты ў 2020 г. фактычна прывялі да абуджэння беларускай нацыі. Вялікая колькасць насельніцтва Беларусі зразумела, што першасным і асноўным ідэнтыфікатарам народа з’яўляецца мова. З назіранняў, публікацый у розных сродках масавай інфармацыі і асабістага досведу можна сказаць, што ў беларусаў з’явілася цікавасць да нацыянальнай сімволікі, гісторыі і мовы. Магчыма, што пабуджаюць зацікаўленне ў людзей „чорныя спісы” пісьменнікаў і музыкантаў забароненых уладай.

З боку дзяржавы моцна заўважальнае паглыбленне інтэграцыі з Расійскай Федэрацыяй і ўвядзенне ў дзяржаўныя структуры, а таксама ў склад супрацоўнікаў СМІ грамадзян РФ. Гэтыя факты спрыяюць большаму паглыбленню русіфікацыі і павелічэнню сферы ўплыву рускай масавай культуры і ідэалогіі ў Беларусі. У бліжэйшай будучыні перспектывы звароту да беларускай мовы, абароны беларускіх нацыянальных каштоўнасцей, на самым важным узроўні – дзяржаўным, пакуль не відаць.

Дадатковым важным пытаннем, парадаксальна звязаным са статусам нацыянальнай мовы беларусаў, з’яўляецца пытанне функцыянавання і правоў моў нацыянальных меншасцей у Беларусі. Праблемы статусу і сітуацыі беларускай

мовы моцна агучваюцца на кангрэсах, канферэнцыях, форумах прысвечаных беларускай тэматыцы, пры гэтым не згадваецца моўная сітуацыя нацый, якія на працягу шматлікіх стагоддзяў цесна суіснуюць з беларускай мовай і культурай.

Згодна з апошнім Нацыянальным перапісам насельніцтва, у Беларусі пражывае каля 15% прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей. Сярод найбольш колькасных груп можна вылучыць 5: рускія, палякі, украінцы, габрэі і літоўцы. Фактычна, гэта тыя нацыянальныя меншасці, якія ў ходзе гістарычных працэсаў апынуліся на тэрыторыі Беларусі і засталіся на ёй. Большасць з пералічаных меншасцей – гэта прадстаўнікі суседніх краін, якія мяжуюць з Беларуссю. Са статыстычных даных вынікае, што частка прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей моцна звязана з культурай і тытульнай мовай Беларусі. Асабліва гэта відаць у прадстаўнікоў польскай і літоўскай нацыянальных меншасцей. З адказаў на пытанні: 1. Мова сваёй нацыянальнасці і 2. Родная мова – мова іншай нацыянальнасці (беларуская або руская) вынікае, што толькі 0,6% рэспандэнтаў польскай меншасці станюцца адказалі на першае пытанне. На другое пытанне ‘родная мова – мова іншай нацыянальнасці’ – больш за 54% прадстаўнікоў польскай меншасці задэкларавалі беларускую і 38% з іх рускую мову. Сярод літоўскай меншасці на пытанне аб ‘мове сваёй нацыянальнасці’ літоўскую задэкларавала каля 2% рэспандэнтаў. На пытанне ‘родная мова – мова іншай нацыянальнасці’ – беларускую пазначылі 46% анкетаваных, а рускую – каля 35%. Апошнія тры групы нацыянальных меншасцей (габрэі, рускія і ўкраінцы), нават пры нізкім узроўні дэкларацыі мовы сваёй нацыянальнасці, у пераважнай большасці як родную дэкларавалі рускую мову (глядзі Табліца 3) (Vyniki perapisu, 2021).

Табліца 3. Статыстычныя дадзеныя Нацыянальнага перапісу насельніцтва Беларусі 2019 г.

Насельніцтва краіны (9 413 446)		Мова сваёй нацыянальнасці	Назвамі роднай мовай мову іншай нацыянальнасці	
			Беларуская мова	Руская мова
Беларусы	7 990 719	4 893 139	x	3 044 850
Рускія	706 992	684 090	20 256	x
Палякі	287 693	19 141	156 650	110 727
Украінцы	159 656	46 386	13 153	99 596
Габрэі	13 705	438	1577	11 459
Літоўцы	5287	908	2438	1832

Вяртаючыся да вынікаў польскай і літоўскай меншасцей, можна адзначыць, што стасунак да беларускай мовы ў прадстаўнікоў гэтых дзвюх груп вельмі моцна нагадвае стасунак саміх беларусаў да мовы сваёй нацыі (каля 60%). Падобным да адказаў беларусаў з’яўляецца таксама стасунак гэтых меншасцей да рускай мовы (каля 40%). Статыстычныя даныя могуць сведчыць аб тым, што

беларусы, палякі і літоўцы ментальна і культурна вельмі блізкія нацыі. На гэта можа моцна ўплываць гісторыя гэтых народаў, цеснае бесканфліктнае суіснаванне на працягу доўгіх стагоддзяў, супольная спадчына. Стасунак польскай і літоўскай меншасці да рускай мовы можа вынікаць з факту больш выражанай духоўнай незалежнасці гэтых народаў.

Прыведзеныя вышэй вынікі, згаджаюцца з дзейнасцю прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей, якія штодзённымі справамі падтрымліваюць і развіваюць беларускую культуру і мову. Варта ўзгадаць, што ў многіх гарадах Беларусі ў каталіцкіх святынях адбываюцца імшы па-беларуску. Многія ксяндзы дасканала валодаюць беларускай мовай, на ёй прапаведуюць і размаўляюць з прыхаджанамі. Важнай дзейнасцю для падтрымкі і ўзбагачэння культурнага фонда мовы з'яўляецца пераклад з іншых моў. Дзякуючы намаганням прадстаўнікоў нацыянальных меншасцей і пазаўрадавым ініцыятывам на беларускай мове ўзнікаюць пераклады з літоўскай, польскай, узбекскай, еўрыта, арабскай і іншых моў.

Сітуацыя беларускай мовы пасля прэзідэнцкіх выбараў у жніўні 2020 г. не выглядае аптымістычна. Выключна сентыментальны падыход саміх беларусаў да нацыянальнай мовы не можа гарантаваць ёй адпаведнага статусу і запэўніваць развіццё на ўсіх узроўнях грамадскага жыцця. Карыстанне беларускай мовай зведзена да заняткаў у школе, спарадычна выкарыстоўваецца ў хатніх стасунках, амаль цалкам выцеснена з публічнай сферы і адміністрацыі. Сярод часткі моладзі надалей моцна трымаецца стэратып, што „беларуская мова быццам бы нераспаўсюджаная, выкарыстоўваецца выключна ў вёсцы, цяжкая, бедная ды непатрэбная” (Šaičėnka, Novikava, 2022, s. 116).

Пасля выбараў у 2020 г. атрымаць афіцыйныя статыстычныя звесткі або правесці адкрытае сацыялагічнае апытанне на тэму абмежаванняў мовы ў розных сферах жыцця пакуль немагчыма. У незалежным друку, які выходзіць па-за межамі Беларусі можна пазнаёміцца з выпадкамі дыскрымінацыі, між іншым, у артыкуле газеты „Новы час” пад загалоўкам *Беларуская мова ў Беларусі дыскрымінаюцца ўсё больш* (Belaruskaā mova ū Belarusi, 2022), дзе прыводзяцца прыклады неадэкватных адносінаў да асоб, якія карыстаюцца беларускай мовай на месцы працы, у крамах або ў месцах зняволення, дадаткова прыводзіцца прыклад адсутнасці выбару мовы на бюлетэнях падчас рэферэндуму ў лютым 2022 года.

Перспектыва на бліжэйшую будучыню – вельмі цяжка паспрыяць змене моўнай сітуацыі сярод беларусаў і абудзіць іх зацікаўленне да сваёй нацыянальнай мовы. З даследаванняў сярод беларускіх студэнтаў вынікае, што ёсць вялікая група людзей якая жадала б у штодзённым жыцці карыстацца беларускай мовай, але па розных прычынах не рашаецца перайсці на яе, галоўная з якіх – страх незразумення з боку грамадства (Šaičėnka, Novikava, 2022, s. 117). Вялікую надзею ў падтрымцы і развіцці беларускай мовы можам бачыць у шматлікіх арганізацыях, дыяспарах, культурных цэнтрах, якія пасля 2020 г. пачалі дзейнічаць па-за межамі Беларусі.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Internet sources / Źródła internetowe

- Belarus' 3.* (2023). [*Беларусь 3.* (2023)]. Pobrano z: <https://www.tvr.by/bel/televidenie/belarus-3/> (dostęp: 2.06.2023).
- Belaruskaja mova ŭ Belarusi dyskryminujucca ŭsë bol's.* (2022). [*Беларуская мова ў Беларусі дыскрымінуюцца ўсё больш*]. Pobrano z: <https://novychas.online/hramadstva/belaruskaja-mova-u-belarusi-dyskryminujucca-usjo-b> (dostęp: 3.05.2024).
- Lacinka: asnoŭnyâ pravily.* (2012). [*Лацінка: асноўныя правілы*]. Pobrano z: <https://nashani-va.com/?c=ar&i=67213> (dostęp: 15.06.2023).
- „Prybranyâ” pis'menniki, novyâ „tërarysty” i aryšty „nezrozumela zašto”: hronika perasledu 14 čërvenâ.* (2021). [*„Прыбраныя” пісьменнікі, новыя „тэрарысты” і арышты „незразумела за што”: хроніка пераследу 14 чэрвеня*]. Pobrano z: <https://spring96.org/be/news/108044> (dostęp: 26.06.2023).
- Statistika pečati Belarusi.* (2022). [*Статистика печати Беларуси*]. Pobrano z: <https://natbook.org.by> (dostęp: 26.06.2023).
- Translitaracyŭ nel'ga admânic', tamu što gëta patrabavanne zakona – Matusievič.* (2022). [*Транслітарацыю нельга адмяніць, таму што гэта патрабаванне закона – Матусевіч*]. Pobrano z: <https://euroradio.fm/translitaracyu-nelga-admyanic-tamu-shto-geta-patrabavanne-zakona-matusevich> (dostęp: 21.06.2023).

Studies / Opracowania

- Christopher, Moseley, (red.). (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3rd edition. Paris: UNESCO Publishing. Pobrano z: <http://pl.languagesindanger.eu/book-of-knowledge/language-endangerment/#sdfootnote8sym> (dostęp: 02.06.2023).
- Konûškevič, Mariâ. (1994). *Źykovaâ situaciâ v Belorussii i osobennosti funkcionirovaniâ russkogo i belorusskogo Źykov.* W: *Źyk v kontekste obšestvennogo razvitiâ.* Moskva: Institut Źykoznaniiâ RAN. [Конюшкевич, Мария. (1994). Языковая ситуация в Белоруссии и особенности функционирования русского и белорусского языков. В: *Язык в контексте общественного развития.* Москва: Институт языкознания РАН].
- Lukašanec, Alâksandr. (2014). *Belaruskaja mova ŭ XXI stagoddzi: razvicië sistëmy i problemy funkcyânavannâ.* Minsk: Belaruskaja navuka. [Лукашанец, Аляксандр. (2014). *Беларуская мова ў XXI стагоддзі: развіццё сістэмы і праблемы функцыянавання.* Мінск: Беларуская навука].
- Mečkovskaâ, Nina. (2001). *Obšee Źykoznanie: Strukturnaâ i social'naâ tipologiâ Źykov: Učebnoeposobie dlâ studentov filologičeskikh i lingvističeskikh special'nostej.* Moskva: Flinta, Nauka. [Мечковская, Нина. (2001). *Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: Учебное пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей.* Москва: Флинта, Наука].
- Mečkovskaâ, Nina. (2003). *Belorusskij Źyk: Sociolingvističeskie očerki.* [Мечковская, Нина. (2003) *Белорусский язык: Социолингвистические очерки.*]. München-Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Šaučëнка, Alâksej; Novikava, Kacâryna. (2022). *Belaruskaja mova ŭ moladzevym asâroddzi.* W: *Funkcionirovanie russkogo i belorusskogo Źykov v usloviâh informatizacii obšestva. 58-â naučnââ konferenciâ aspirantov, magistrantov i studentov,* Minsk [Шаўчэнка, Аляксей; Новікава, Кацярына. (2022). *Беларуская мова ў моладзевым асяроддзі.* У: *Функцыянаванне рускага і беларускага языков в условиях информатизации*

общества. 58-я научная конференция аспирантов: магистрантов и студентов, Минск]. Pobrano z: https://libeldoc.bsuir.by/bitstream/123456789/47920/1/Funktsionirovaniye_SNTK_2022.pdf (dostęp: 02.09.2023).

Tratsiak, Volha. (2019). Współczesna polityka językowa na Białorusi. W: Bogusław Jagusiak, Agata Jagiełło-Tondera (red.). *Języki w dyskursie o bezpieczeństwie* (s. 148–160). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.

Вынікі перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь'. *Статыстычны зборнік*. (2021). [Вынікі перапісу насельніцтва Рэспублікі Беларусь. *Статыстычны зборнік*]. Pobrano z: <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/e2c/jpupn3rl7trtmxepjbvmh07qy6u5o09i.pdf> (dostęp: 02.06.2023).

Walczak, Bogdan. (2017). *O możliwościach prognozowania rozwoju języka*. W: Katarzyna Kłosińska, Rafał Zimny (red.). *Przyszłość polszczyzny – polszczyzna przyszłości*. (s. 11–22). Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

SUBMITTED: 2023.09.20

ACCEPTED: 2024.10.09

PUBLISHED ONLINE: 2025.01.08

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Volha Tratsiak – Polska; Warszawa; Uniwersytet Warszawski; dr; *specjalność*: językoznawstwo słowiańskie; *zainteresowania naukowe*: onomastyka, polityka językowa, lingwistyka komputerowa, nowoczesne metody nauczania języków obcych, język białoruski jako obcy, certyfikacja języka białoruskiego.

Adres: Katedra Białorutenistyki, ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Polska

Wybrane publikacje:

1. Tratsiak, Volha. (2020). Współczesna polityka językowa na Białorusi. W: Bogusław Jagusiak, Agata Jagiełło-Tondera (red.). *Język w dyskursie o bezpieczeństwie* (s. 148–160). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
2. Трацяк, Вольга. (2019). Айконімы польска-беларускага памежжа, матываваныя назвамі тыпаў пасяленняў і жылья. У: Анжаліка Садоўская (рэд.). *Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні: зборнік навуковых прац* (с. 280–286). Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы.
3. Трацяк, Вольга. (2017). Семантычная апазіцыя верх–ніз у айконімах польска-беларускага памежжа, матываваных апелятыўнай лексікай. W: Radosław Kaleta (red.). *Białorus w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia* (s. 369–385). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
4. Трацяк, Вольга. (2016). Моўная палітыка Польшчы і Беларусі (уплыў на айконімы польска-беларускага памежжа). У: Грына Багдановіч, Марына Свістунова (рэд.). *Беларуска-польскія моўныя і літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі* (с. 201–216). Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ.
5. Трацяк, Вольга. (2014). Двухмоўныя назвы на Беласточчыне. *Acta Albaruthenica*, 14, с. 257–268.